

בס"ד, שבט תשפ"ג

דבר תורה לפרשת בא – הרב דוד בס

וְגַם-עָרַב רַב עִלָּה אֹתָם

(י"ב, לח)

בשעה שעסקו אבותינו בחפזון בקרבן פסח מצרים, הזדרז משה רבינו יותר מכולם; היה עליו למהר לצאת ולנהל דיון בהול. בקשות גיור דחופות רבות הונחו באותם רגעים על שלחנו, כפי שמתאר מדרש רבה (שמות רבה) (וילנא) (פרשת בא) פרשה יח סימן ט):

הכשרים שבמצרים באו ועשו פסח עם ישראל... שנאמר: 'וגם ערב רב עלה אתם'.

הטובים והחכמים שבין המצרים ביקשו להסתפח לדת משה וישראל. משה רבינו החליט על אתר לקבל את הבקשות והוציאם במהירות ממצרים יחד עם בני ישראל. אולי בשל החפזון שעליו נצטוו סבר, שמצווה הבאה לידו - אל לו להחמיצה; ואולי ראה ברוח קדשו, בחטף, שעתידה הברייתא ביבמות (מז, ב) לקבוע כי גר שקיבל עליו את המצוות "מקבלים אותו מיד" והגמרא שם עתידה להסביר כי "שהווי מצווה לא משהינן" (=אין מתעכבים בקיום המצווה); ואולי סתם כך לא רצה להתעכב רגע מיותר בארצו של מלך רשע – על כל פנים, כעובדה, הוא החליט להזדרז במצווה - ולא ראה לנכון אפילו להימלך תחילה בשכינה. מאוחר יותר, במרומי הר סיני, עתיד היה הקב"ה להעיר לו: "לָדַדְדָּ בְּי שַׁחַת עַמְּךָ אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (לב, ז). כך מבאר רש"י את המלים החריפות:

'שחת העם' לא נאמר, אלא 'עמך'; ערב רב שקבלת מעצמך וגיירתם ולא נמלכת בי, ואמרת טוב שידבקו גרים בשכינה, הם שחתו והשחיתו.

נשמות גרי-הצדק - יקרות הן עד מאד, וכפי שמלמדת אותנו הגמרא (פסחים פז, ב), הגיור היה תכליתה הגדולה של הגלות: "לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים". ואולם, קבלת גרים בלא הבחנה, בלי להתעניין במתינות, באופן אינדיבידואלי, במניע של כל אחד מהם ובשאלה האמנם עזב לחלוטין את עבודת האלילים – גבתה מעם ישראל מחיר מיידי. היא הביאה באופן ישיר לחטא העגל ולחטאים אחרים. בקשות הגיור הללו הוגשו ברגע שבו נוח היה להיות יהודי, ולא נוח היה להיות מצרי - לאחר חורבן מצרים בעשר המכות. מסתברת מאליה ההנחה, שבתוך הערב רב היו רבים שבאו בשל מניע חומרי וזמני, ולא נתנו דעתם לעזוב לגמרי את תרבותם והרגליהם. כך מסביר הרמב"ם (איסור"ב יג, יח):

ומפני זה אמרו חכמים: 'קשים להם גרים לישראל כנגע צרעת', שרובן חוזרין בשביל דבר (=מתגיירים לשם מניע זר) ומטעין את ישראל, וקשה הדבר לפרוש מהם אחר שנתגיירו. צא ולמד מה אירע במדבר במעשה העגל ובקברות התאווה, וכן רוב הנסיונות - האספסוף היו בהן תחלה.

מסתבר, שבטווח הרחוק הביאה קבלת הערב רב למורכבות גדולה אפילו יותר. כל זמן ששמר עם ישראל במצרים על טהרת ייחוסו, שררה בתוכו אהבה ואחוה ורעות; ברית הגורל והמוצא המשותף שהכל גאים בו – לאברהם יצחק ויעקב - גרמה לכך שלא היו בתוך עם ישראל מלשינים ובוגדים (להוציא חריגים בודדים כדתן ואבירים). מאז שנתקבלו הערב-רב לעם ישראל עד היום, לאורך ההיסטוריה, אין עוד תחושה של ייחוס טהור; על כל אדם מישראל מוטל בתודעה ספק מסויים, שמא מוצאו מן הערב-רב. אין איש יכול לדעת מי מאיתנו

צאצא ישיר של אברהם יצחק ויעקב ומי אינו מיוחס להם ומקורו, לאמיתו של דבר, מהגרים הללו, שגירורם לא היה דווקא לשם שמים ולא היה מהודר בכשרותו. זיהוי שכזה בא לידי ביטוי בגמרא במסכת ביצה (לב, ב):

ואמר רב נתן בר אבא אמר רב: עתירי (=העשירים שבארץ) בבל - יורדי גיהנם הם.

כי הא דשבתאי בר מרינוס אקלע (=נקלע) לבבל, בעא מנייהו עסקא (=ביקש מהם עזרה בעסקיו - ולא יהבו ליה (=ולא נתנו לו). מזוני מיזן (=ביקש מהם מזון) - נמי לא זינוהו (סירבו גם לכך).

אמר: הני, מערב רב קא אתו (אלה, מערב רב באו); דכתיב: 'ונתן לך רחמים ורחמך'. כל המרחם על הבריות - בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו, וכל מי שאינו מרחם על הבריות - בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו.

בכל הגמרא כולה זהו איזכור אחד, חריג, יחיד במינו, של הערב רב. אולם הפוטנציאל הטמון ביישום רחב של הרעיון - הוא עצום, ועשוי להיות הרסני. בהמשך ההיסטוריה היהודית בא הרעיון לידי ביטוי פעמים רבות מאד בחשיבתם של הבריות; וחשיבה כזו אינה יכולה, כמובן, לסייע לאדם להגיע לאהבת ישראל. כי כל אימת שאדם רואה שחבירו אינו מתנהג בעבודת ה' כפי שלדעתו שלו ראוי להתנהג, או מחזיק בדעות ואמונות שונות – בהרבה או במעט - משלו, או אינו בעל מידות טובות, עשוי לחדור ללבו החשד - שמא חבירו זה בא מן הערב-רב. שמא אין זה אח יהודי אמיתי, אלא אויב מבטן ומלידה. כך, עצם מציאותה של הקבוצה הזו בעם ישראל יוצר פירוד פנימי. הדבר תרם, כך מסתבר, להיווצרותה של שנאת חנם בהיסטוריה היהודית; ובשל שנאה זו חרב, כידוע, בית המקדש השני.

מרן הראי"ה קוק הזהיר מכך; הוא מסביר שדבריו של שבתאי בר מרינוס בגמרא נכונים לנסיבות המקרה הספציפי בלבד, ואין להעניק להם תחולה גורפת. בהקשר זה שלל בתוקף את הקולות הנשמעים לפעמים והקובעים כי החלוצים החילוניים בני ימינו הם "ערב רב". הנה משהו מלשונו ("פרק בהלכות ציבור", מאמרי הראי"ה א' עמ' 55, בעמ' 60; לפי האמור שם, המאמר פורסם בקונטרס "ישוב משפט" בשנת תרפ"ב):

ועיקר הסימן היסודי של [ערב רב] הוא... שהם אינם חוששים לטובת ישראל והם נוטים לאומות העולם יותר מלישראל... ועוד סימן לערב רב שהם מזלזלים בתלמוד תורה לשם שמים... ובודאי כך הוא המדה של כל אלה ששונאים את האומה בכלל וכופרים בסגולותיה שהם מבזים את התורה ותלמידי חכמים ביסוד דרכם הרעה; מה שאין כן אלה המודים בסגולת האומה, אף על פי שיהו עדיין רחוקים מקדושה בדרך אמת – מכל מקום עלולים להכיר ולידע שהתורה היא נשמתן של ישראל ומתפארים הם על כל פנים לפי מושגם "בספרותנו העתיקה" ומכבדים אותה וממילא מכבדים הם גם כן במדה ידועה את לומדיה, וכשמתנהגים עמהם בנחת כראוי לדברי חכמים שבנחת נשמעים, הם גם כן נכנעים מפני הדר קדושתה של התורה, מפני שסוף סוף אחדותן של ישראל מאירה בהם איזו הארה מקודשת וחפצים הם תמיד לעבוד דוקא בעד הכלל ולא להתרפות מלעזור לישראל בשעת דחק; איך אפשר לומר על עם ד' אלה שהם חלילה בכלל ערב רב? ד' ישמרנו!

אהבת ישראל כלפי כל החוגים והסיעות – ובמיוחד כלפי החלוצים הבונים את הארץ וחדורים ערכים של חסד, יושר, משפט וחמלה - בערה במרן הראי"ה קוק, כידוע, באופן שאינו צריך ראייה וציטוט מכתביו. ואולם אפילו הוא עצמו, כפי הנראה, לא ראה אפשרות להימלט פעם מלאבחן חלק מסויים מן החלוצים בדרך דומה ולקבוע

שמוצאם מן היישוב הרבני. באגרת משנת תרס"ט, תוך כדי הבעת שמחתו על העלייה מתימן, פלט, בדרך אגב, משהו על חלק מן העולים מרוסיה (אגרות הראייה אגרת ר"ב, כרך א' עמ' רסד):

פה במושבה [רחובות] נוסף ב"ה דבר לטובה. על ידי הד הקול של קיבוץ גלויות לארצנו הקדושה, שבא לארץ תימן, באו רבים מאחינו בני ישראל היושבים שם... לארצנו הקדושה, והם אנשים מסתפקים במועט מאד, רובם ככולם בני תורה, כמעט שלא נמצא ביניהם עם הארץ כלל, וכולם חרדים ויראי ד' מאד. לוקחו כמה מהם בתור פועלים במושבה; ומה טוב הוא שאלה ימלאו את המקום של הפסולת דמסיטרא דערב רב הבאים מרוסיה, שהגורעים שבהם אי אפשר שתהיה להם אחיזה בארץ ישראל, "לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה". והתימנים הללו הנם ב"ה אנשים בריאים, אוהבים את העבודה, מתפללים בכל יום ג' פעמים בציבור, בכונה, בחדר מיוחד שבבית הכנסת הגדול פה שייחדו להם, ומתנהגים בכל נימוסי ארצם הקרובים הרבה למנהגי ישראל היותר ראשונים בכל דבר.

דילמה אחרת המתעוררת בהקשר של מעמד היישוב הרבני היא שאלת ההתייחסות הראויה למקרים של המרת דת – יציאה של יהודים מהדת היהודית ומעם ישראל. האם בהכרח רע הדבר כשיהודי ממיר את דתו ויוצא מכלל ישראל? שמא ניתן להניח שהמרה זו מגלה לנו שמראש לא היה האיש יהודי אמיתי, והוא בא מן היישוב הרבני? אולי, בעצם, טוב הדבר שהאיש יצא מכלל ישראל?

לפני קרוב לשלוש מאות שנים נודו היהודים הפרנקיסטים ונרדפו, בשל התנהגותם המופקרת, על ידי כמה מגדולי ישראל. לאחר שדחו אותם הרבנים בשתי ידיים הרחיקו הפרנקיסטים לכת, בגדו בעם ישראל והמירו דתם. מסורת חסידית (שבחי הבעש"ט, מהדורת יהושע מונדשיין, ירושלים תשמ"ב, עמ' 154 – 157) מספרת, כי רבי ישראל בעל שם טוב, זכותו יגן עלינו, התרעם מאד על חלקם של הרבנים באסון הלאומי, והצטער צער רב על התוצאה הנוראה:

עוד שמעתי מפי הרב החסיד מ' גדליה ז"ל... פעם אחת ערב יום הכיפורים ראה בעש"ט קיטרוג גדול על עם ישראל... והיה מתעצב מאד כל יום ערב יום הכיפורים, ולעת ערב כשבאו כל העיר לברכם כמנהג, ברך אחד או שנים, ואמר: לא יכולתי מחמת צער, ולא בירך אותם, והלך לבית הכנסת ואמר לפניהם דברי כבושים... ורגז מאד על הרבנים ואמר כי בשבילם הוא שבודים שקר מלבם בהקדמות שקרים...

ומכת אותן שנשתמדו שמעתי מהרב דקהלתינו שאמר הבש"ט שהשכינה מייללת עליהם, ואמר: כל זמן שהאבר מחובר יש תקוה שיהיה לו איזה רפואה, וכשחותכין האבר – אין לו תקנה, כי כל אחד מישראל הוא אבר השכינה.

יש האומרים, כי פטירתו של הבעש"ט בשנת תק"כ – שנה אחת לאחר ההמרה הגדולה של הפרנקיסטים – לא היתה אלא תוצאה של האירוע; לבו לא עמד בצער הגדול שהסבה לו ההמרה. הוא ראה בפרנקיסטים יהודים לכל דבר, והמרתם גרמה לו עגמת נפש שלא תתואר.

ואולם הראייה קוק סבר, ככל הנראה, אחרת. לפי ראייתו, טוב עשה הקב"ה שהפריש את המומרים מעם ישראל; מערב רב באו, ולבין הגויים שבו. שם מקומם הראוי. זו לשון מרן הראייה קוק (עין אי"ה, מסכת שבת פרק שני אות פ', כרך א' עמ' 106):

הנהגה מכלל הדברים הטובים שנכללו בהענינים שבאו על ידי מכאובים וצרות רבות ורעות, נכלל גם כן מה שמצד החסרון שגרמו הערב רב בעירובם בישראל, מזה יצאו גם כן אחר כך בהמשך הגלות כחות פועלים רבים ממחננו להיות לעם אחר [=המירו דתם]; ובאמת אין כאן הפסד עיקרי, כי היוצא - אינו יוצא כי אם מפני הנטיה הזרה הגנוזה בנפשו מקדמת דנא, מסטרא דערב רב, שמזה באו תכונות זרות שנקבעו אחר כך בנפשות ומתערבות במזגים באופן שאינו מתאים ומתקיים בכנסת ישראל, על כן הוא מתפרד על ידי מכאובי הגלות וצרתה, ואין בו העז לעצר כח לעמוד בנסיון. והנה, רק המראה החיצוני יעורר בנו תוגה, שחשבנו [בטעות] שזה היוצא היה משלנו; אבל באמת - אינו כי אם המוכן להתפרד ולצאת מני אז.

יתרה מזו, ממשיך הרב קוק ואומר, יש תועלת משמעותית בהמרה של הללו. לאחר ההמרה יעסקו צאצאי הי"ערב רב" בסוג של שליחות בין הגויים: לאחר שיחזרו למקומם הטבעי - בין האומות - יביאו אל הגויים ויפיצו ביניהם חלק מן התרבות היהודית, שקלטו בתקופה בה היו בתוכנו. כך הוא מבאר:

אבל גם יציאה זו לא תשאר בלא רושם של תועלת כללית, כי מה שאותם הנובלות הם מתערבים בין הגויים, הם מקנים מכל מקום אותן הנטיות שכבר קלטו מני דורים מקדושתם של ישראל בין עמי הארץ, ונעשית מזה הכנה מזגית להיות חלקים מאומות העולם מוכשרים לקבל... השפעה מרוחם של ישראל... כפעולת השאור המועט בעיסה.

אולי ניתן להביא לכך דוגמא קונקרטי מן ההיסטוריה. בספרו "האנוסים" (ירושלים 2014) קובע פרופ' ירמיהו יובל כי לאנוסים - היהודים שאולצו על ידי הקתולים להתנצר - היה חלק גדול בהתפשטות המרד הפרוטסטנטי. האנוסים הללו אמנם כבר לא החזיקו בדת היהודית, אבל גם את הנצרות הקתולית לא יכלו לקבל בלב שלם; וכשבא מרטין לותר וכפר בסמכות האפיפיור - מצא בעלי ברית בין האנוסים. הם הפכו להיות תומכים שלו וחסידים המפיצים את תורתו ונטלו חלק חשוב בהצלחתו לערער את סמכות הכנסייה. כך איבדה הכנסייה הקתולית את אחיזתה המוחלטת בחלקים גדולים של אירופה. אל נכון, זהו עונשה הראוי על העוול הנורא שעשתה לעם ישראל.

מובן, שלא כל בני הי"ערב רב" יחזרו להיות גויים; חלקם התגיירו בלב שלם ולפיכך הצליחה קליטתם בעם ישראל, אחת ולתמיד. נביא ציטוט אחד נוסף מלשון מרן הראי"ה קוק (אגרות הראי"ה, אגרת תקנ"ה, כרך ב' עמ' קפח):

...ומפני כך היתה מדתו של משה רבינו עליו השלום לקרב רחוקים, עד שקרב אפילו את הערב רב, ואף על פי שזה גרם אריכות הגלות, מכל מקום הלא סוף-כל-סוף יתעלו גם הם, כי בודאי יתקיים 'יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא', והשי"ת 'מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים'.

בסופו של דבר קיבל הקב"ה את החלטתו של משה רבינו ומכאן ואילך ניהל את העניינים כך שהתוצאה הסופית של ההחלטה תהיה טובה, באופן זה או אחר.